

Kvinneres rolle i seterbruket før og nå

Karoline Daugstad

Notat nr 6/06, ISSN 1503-2027

Norsk senter for bygdeforskning
Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim
karoline.daugstad@bygdeforskning.no

Kvinnens rolle i seterbruket før og nå¹

Utnyttelsen av utmarkas ressurser gjennom seterbruket har for store deler av det norske jordbruket hatt en avgjørende betydning. "Uten seter, ingen gard" er en sannhet for mange gardsbruk med begrensa innmarksareal til å produsere både nok vinterfôr for en lang innefôrings sesong og nok sommerbeite. Særlig har dette vært situasjonen i fjellbygdene hvor beiteressursene har ligget i fjellbjørkeskogen og på fjellviddene.

Likeså viktig som seterbruket har vært for norsk jordbruk har kvinnene vært for seterbruket. I Norge har den kjønnete arbeidsdelingen fra langt tilbake og helt til idag gjort at seterområdene har vært budeienes rike, og seterstellet kvinnenes ansvarsområde. Her er Norge i en særstilling sammenlignet med mange andre land. Ofte var matmora på garden budeia, eller døtrene på garden etterhvert som de var i passende alder, eller kår-kona. Ugifte tanter eller andre slektninger kunne også være budeier. Noen steder hadde de innleide budeier, ofte de samme år etter år (Reinton 1955).

I det følgende vil jeg gå nærmere inn på seterbruket som arbeidsområde spesielt med fokus på kvinnenes rolle. Jeg vil trekke noen paralleller til seterbrukslignende systemer i andre land og hva en vet om arbeidsfordelingen der. Videre vil jeg se på hvordan seterlivet og seterperioden i stor grad har vært en egen verden styrt av kvinner, og hvordan synet på kvinnene i seterbruket har vært. Så langt det finnes dokumentasjon vil jeg se på dette både i et historisk perspektiv og med tanke på de siste tiårs utvikling og dagens seterbruk. Til slutt vil jeg drøfte norsk seterbruk som arbeidsområde for kvinner og menn i framtida.

Kvinnens rolle i jordbruket

Fra andre halvdel av 1800-tallet startet endringsprosesser i jordbruket som følge av mekaniseringa av næringen: "det store hamskiftet" i jordbruket. Dette var også starten på et skifte i den kjønnete arbeidsdelingen. Mange steder i landet hadde kvinnene stort ansvar i jordbruket mens mennene hadde sesongarbeid utenfor selve gardsbruket, eksempelvis

¹ Dette notatet er skrevet på oppdrag fra INTERREG-prosjektet "Grenseløs seter-/fåbodrøft i Norden grønne belte", som er et samarbeid mellom Nord- og Sør-Trøndelag fylke på norsk side og Jämtland og Härjedalen på svensk side.

”kvinnebøndene” på kysten hvis menn drev Lofot-fiske, og hushold i innlandet hvor menn drev skogsarbeid om vinteren mens kvinnene hadde ansvar for husdyrholdet (Berggren 1982, Brandth 2002). Jordbruket var en viktig sysselsetter i de fleste bygder. Med mekanisering og industrialisering ble arbeidskraft overflødig i jordbruket samtidig som alternative arbeidsplasser utenfor jordbruket vokste frem. Denne utviklingen med stadig færre sysselsatte i primærnæringene har akselerert kraftig i etterkrigstida og er del av et større bilde hvor byer og tettsteder vokser på bekostning av rurale strøk. Rasjonalisering og omlegging i jordbruket har i stor grad ført kvinnene ut av næringen. Leid tjenestefolk forlot landbruket først – det Almås har kalt ”avtausiseringa” av landbruket. Statistikk over leid kvinnelig arbeidskraft viser en kraftig nedgang fra rundt 12 000 kvinner i 1938 til ca 6000 i 1948 og en ytterligere halvering til ca 3000 i 1958 (Almås 1983). Trenden med at kvinner forlot landbruket fortsatte også når kona på garden tok seg arbeid utenfor bruket, en prosess som startet for alvor i 1960-åra. Dette kaller Almås ”avkoniseringen” av landbruket, og dermed var familiebruket som institusjon brutt sammen.

I sum har disse prosessene ført til et maskulinisert landbruk, det vil si at landbruksarbeidet i stor grad utføres av menn. Dette er knyttet til teknologiske endringer – at større maskiner tar over sentrale arbeidsområder, eksempelvis at slåttene og fjøsstellet drives av høyteknologiske maskiner. Maskiner og menn er en mye sterkere kobling enn maskiner og kvinner. Arbeidsoppgaver som før var kvinnenenes ansvar, eksempelvis melking, blir i større grad tatt over av menn når melkinga blir mekanisert og det å kontrollere maskiner blir en sentral del av melkeprosessen (Brandth 2002). Selv om dette er hovedmønsteret, viser undersøkelser at unge kvinner som går inn i gårdsdrifta driver etter de samme prinsipper som menn og behersker maskiner på samme vis (Brandth 1993a, Brandth 1993b, Brandth og Haugen 1993).

I seterlandskapet kommer endringene i kjønnsrollene i jordbruket best til uttrykk der hvor høstinga av fôr har blitt rasjonalisert og mekanisert. Før kulturbeitenes tid når høsting av utmarksslåtter og engarealer like ved setra var en viktig kilde til fôr, var denne slåttene ei egen onn på sensommeren hvor kvinner deltok i like stor grad som menn. Denne høstingen gikk kraftig tilbake med kunstgjødslas inntog tidlig på 1900-tallet som ga større produksjonsevne på innmarksarealet, og den arbeidskrevende seter- og utmarksslåttene ble for mange avvirket. Men særlig i etterkrigstida kom en ny epoke med fôrinnhøsting i seterområdene i form av nydyrking av myrer og fulldyrking av egnet areal i tilknytning til setrene. Gjennom denne

formen for høsting i seterlandskapet slo maskuliniseringen inn, her er maskiner og menn dominerende (Daugstad og Villa 2001b).

Noe av det samme har gjort seg gjeldende der seterbruket har endret seg fra enkeltsetring på tradisjonelt vis til fellesetre. Med fellesetra ble ting snudd om på. Motivasjonen bak fellesdrift har vært å få en stordriftsgevinst på innsats av arbeidskraft. Reinton beskriver allerede i 1969 utviklingen med fellesetring slik: ”Då det har vorte vanskelegare og vanskelegare å skaffe folk til å sitje på setrane og det er altfor tidkrevjande, synest utvegen mange stader å vera fellesetrar. Fleire gardar eller småbruk går saman om ei seter og ei budeie, med ei ungjente til hjelp, og bygger felles fjøs og seterhus” (Reinton 1969, s. 114-145). Idag kan det å dra til fellesetra og melke og føre dyra gå på skift mellom deltakerne i fellestiltaket – menn såvel som kvinner. Et annet alternativ er å leie budeier, ofte er det unge jenter, eller arbeidskraft fra andre land som Polen. I siste tilfelle ser det ut til at det er like mange menn som kvinner.

Til tross for de store omveltningene i menns og kvinners rolle i jordbruket de siste 150 år, er seterbruket et arbeidsområde hvor kvinnene har hatt og fremdeles har ansvar, med unntak av fellesetre og fôrproduksjon i seterområdene. Dette er kanskje det eneste systemet innenfor jordbruket hvor kjønnsrollene i stor grad har holdt seg i lang tid. Cabouret (1994) påpeker at kvinnens sentrale plass i buskapsrøkten synes å være et særegent skandinavisk trekk, men kanskje mindre karakteristisk enn påstått. Han nevner at også i de nordlige Alpene har kvinnene vært sentrale i husdyrholdet. Cabouret fremholder imidlertid at for norsk seterbruk har kvinnene hatt en nøkkelrolle fordi de har hånd om hele melkeproduksjonen. Men mennene finnes. Noen kan ha en funksjon som helper eller avløser hvis kvinne skal ha fri, mens andre menn er genuint interessert i seterdrifta og vil gjerne ha hovedansvaret.

Norsk seterbruk sammenlignet med seterbrukslignende systemer i andre land

Seterbruket er ikke særnorsk. Det er et eksempel på et husdyrhold-system som kalles transhumance. Transhumance er en betegnelse på et system med forflytting av dyr mellom ulike økologiske soner (Davies 1941, Albrethsen & Keller 1986). Denne praksisen utføres i hovedsak med tamdyr, og permanent bosetting med åkerbruk er en del av systemet. Ofte er det leide gjeterne som tar seg av dyra. Davies (1941) kaller dette de marginale områders

økonomi. Transhumance skiller seg fra nomadisme – nomadisme er også en forflytting men uten en forbindelse til et permanent bosted.

I følge Davies (1941) er det to hovedtyper transhumance i Europa:

Middelhavstypen: Karakterisert ved ørken-lignende klimamessige forhold i lavlandet om sommeren, men svalere og fuktigere i høyden hvor beiteressursene er på sommerstid. Om vinteren vokser vegetasjonsdekket i lavlandet under fordelaktige temperatur- og nedbørsforhold mens fjellområdene blir ubeboelige – altså er beiteressursene i lavlandet om vinteren. Dette er et system hvor et relativt lite antall personer fra husholdet eller kun leide gjeterer følger dyras forflyttinger.

Den alpine typen: Her er det en tettere koblet til dyrking; forflyttingen av husdyra til alpine beiter skjer fordi beitene i lavlandet må reserveres for fôrproduksjon (høy og andre fôrvekster) grunnet lang innefôringsperiode gjennom vinteren (ikke beite tilgjengelig heller i lavlandet). En større del av husholdet følger dyras vandringer fordi melkeforedling er en viktig oppgave (melkeproduksjonen er størst om sommeren) og fordi det også foregår en utstrakt fôrinnhøsting i fjellet.

Innenfor begge disse to hovedtypene finnes mange variasjoner, blant annet beskriver Cabouret (1994) to ulike ressursbrukssystemer i de franske alpene: 1) ”Petit montagne” hvor hver familie tar sine dyr til beitene (og av og til også innleide dyr), og 2) ”grande montagne” hvor flere dyreeiere går sammen og leier gjeterer som tar dyra på vandringer.

Nyman (1993) slår fast at i Skandinavia har seterbruket, i motsetning til de fleste andre pastorale eller husdyrholdskulturer, vært kvinnes ansvarsområde og under kvinnelig kontroll. Nyman påpeker at dette ikke bare gjelder melking, kjerning og ysting, men også gjeting og det å ta seg av dyrene generelt. Med tanke på Cabouret (1994) over har kvinnene vært sentrale i husdyrholdet også i det alpine transhumanceområdet generelt, men kanskje ekstra tydelig i Skandinavia. Erixon (1956) fremholder også at kvinnes sentrale rolle i melkehusholdningen er et trekk i nord- og nordvest-Europas setre og i Alpene, mens melkestellet i mellom- og sør-Europa mer har vært utført av mannlige gjeterer. Et eksempel på det er Hellas (Ivanovas 2000). En forskjell i arbeidsfordelingen mellom nord-Europa og Alpene seterbruk er at det ytre seterarbeidet i Alpene helt og holdent har vært mennenes sak.

Det må bety at selve seterpersonene var kvinner, mens gjeterne var menn. I Skandivania sier Erixon (1956) at gjeterne på setrene mest er kvinner eller jenter, men påpeker at betegnelsen ”gjeter” som brukes er en mannlig betegnelse, noe han mener tyder på at gjeterne på et tidligere stadium mest har vært menn.

Dette er det samme fenomenet som Montelius (1982) viser til. I Sverige såvel som i Norge har husdyrholdet og seterbruket vært kvinnenenes ansvarområde, men Montelius (1982) beskriver en viss forskjell mellom nord og sør. Han antyder at som det er en kjønnsforskjell i husdyrhold som kvinners og menns ansvarsområde i henholdsvis nord- og sør-Europa, så er det ting som tyder på en nord – sør forskjell også innen Sverige. I nord-Sverige har fjøsarbeidet vært kvinnearbeid ihvertfall siden middelalderen, og kvinnelige budeier og gjeterer har dominert. I sør synes de fleste gjeterer å ha vært gutter og ikke jenter, ifølge Montelius. Han viser til en kongelig forordning utstedt i 1686 som oppfordrer allmuen til å bruke kvinner heller enn gutter til å ha ansvar for dyra på beite. Det er noe uklart om dette gjelder for de som har en spesialfunksjon som gjeterer eller om det gjelder for de som samtidig har ansvar både for fjøsstell og melkehåndtering og beiting på setra. Montelius ser i alle fall denne kongelige forordningen som et tegn på at menn har hatt en større rolle i seterbruket tidligere i Sverige - unntatt nordområdene. Erixon (1956) omtaler samme forhold i det han kaller ”øvre Sverige” hvor gjeterne som i Norge i stor grad har vært gjeterjenter. Erixon sier også at ”vallhjonen” i øvre Sverige hadde ansvar for melkehusholdningen – altså i praksis seterbruk. I sør-Sverige har situasjonen vært annerledes: ”I nedre Sverige däremot ha vallpojkar varit vanligare än vallflickor, och i flera landskap ha särskilt anställda vuxna herdar av manligt kön varit en fast institution” (s. 43). Det er viktig å skyte inn at seterbruket var lite vanlig i sør-Sverige, så det Erixon i hovedsak omtaler er trolig beitebruk som sådan, uten tilknytning til seterlokalteter.

Ser vi utenfor Skandinavia så kom seterbruket til Island med norske landnåmsmenn på 800-900-tallet, og også der ble dette kvinnenenes ansvarsområde (Hastrup 1989, Reinton 1969). Islandske lovbøker beskriver arbeidsbehovet på setrene fra tidlig på 1400-tallet hvor det heter at tre kvinner i tillegg til hovedbudeia måtte være på setra for å melke 80 sauer og 12 kyr (Hastrup 1989). På 1800-tallet var systemet enda mer arbeidskrevende, da trengtes tre ”piker” til å melke 90 sauer og 15 kyr – i tillegg skulle pikene gjøre arbeid hjemme på gården. Disse oversiktene forteller at seterbrukssystemet på Island var storskala drift hvor bare et fåtall landeiere kunne ha så store flokker. Videre var setrene trolig innen gåavstand til gården

ettersom ”pikene” også skulle bidra med arbeid der (Hastrup 1989). Dette er et system vi kjenner som melkeseterbruk fra Norge, som navnet tilsier er hovedproduktet som blir transport til garden uforedlet melk. Motsatsen er fullseterbruk hvor all videreforedling av melk til smør, ost og andre produkter skjer på setra. Det siste har i hovedsak vokst fram i områder hvor det er for lang avstand mellom gard og seter til å forsvare håndbåren transport av melk fra to melkinger (kvelds- og morgenstell) ned til bygda daglig, og hvor kuflokken (og følgelig melkemengden) ikke er større enn at dette er gjennomførbart (Daugstad 2005).

Til Grønland kom seterbruket med stor sannsynlighet med islendinger eller nordmenn. I følge Albrethsen (1991) tilsier naturforholdene på Grønland at seterbruk ble praktisert under den 500-år lange koloniseringa. Seterbruket som system gjør mulig en utnyttelse av områder med lav produktivitet per arealenhet. Det store behovet for vinterfôr er minst like tydelig på Grønland som ellers i Norden (Albrethsen & Keller 1986). Perotto (2005) beskriver seterbruk som del av fjelljordbruket i Nord-Italia. Her er det færre og færre gårdsbruk og setre som holdes i drift grunnet høy alder på brukerne og dårlig med rekruttering. De som driver gårdene og setrene idag er den eldre generasjon, og svært ofte enslige menn, skriver Perotto. Dette er trolig også en indikasjon på at i dette området har seterbruket i hovedsak vært et arbeidsområde for menn.

Budeias rike

Seterbruket i Norge har altså vært et kvinnestyrte system. På setra hadde kvinnene ansvaret, både over dyr og fjøsstell, melkestell, og over gjeterne den tida det ennå var slik hjelp på setra.

I de deler av landet der det var stor avstand mellom setrene og det var bratt og ulendt å ta seg frem mellom hver enkelt seter, var tilværelsen i setersesongen i stor grad lang tid i eget selskap. Det er lett å tenke seg at et slikt opphold kunne være både skremmende og krevende for eksempel for unge jenter. Når setrene var lokalisert sammen i grender var det flere kvinner sammen, gjerne i ulik alder, noe som både kunne være praktisk nyttig ved at en hjalp hverandre og sosialt givende. Daugstad (2005) og Daugstad og Sæter (2001) beskriver hvordan ei ung jente fikk stort ansvar for seter og melkestell første gang som elleve og et halvt år gammel, og at hjelp fra mer erfarne budeier var viktig. Daugstad (1999b) beskriver

også en annen side ved kvinnefellesskapet hvor det kunne være en konkurranse om å bli først ferdig med stellet til kvelden. Enhver skulle sørge for seg selv, og det å behøve andres hjelp kunne gi lavere status.

Berg (2002, s 17) siterer ei svensk budeie med stort ansvar i ung alder: ”När jag var 13 hade jag 13 kor och 20 getter att mjölka – och dessutom var dom i tre olika ladugårdar”. Denne budeia hadde altså ansvar for dyr som tilhørte ulike eiere, og det var krevende å holde melka og de øvrige produkter fra hverandre.

Tross hardt arbeid og kanskje savn og ensomhet, er det de solfylte dagene og det avvekslende livet tett på naturen og dyra som kommer tydeligst frem i alle de utallige budeie-minner som er formidlet i bøker og skrifter. ”Å kome på setra var som å kome til ei anna verd”, dette er et gjennomgående utsagn en møter i budeienes tilbakeblikkbeskrivelser. Seterperioden var et avbrekk i arbeidssyklusen på garden, en kom opp i høyden og fikk det åpent og fritt, og på mange måter et enklere liv (Daugstad 2005). Selv den unge budeia på elleve og et halvt år sier at ”det å få flytte på setra, det var den største lyst og glede” (Daugstad og Sæter 2001, s. 45).

Budeielivet ga status. Noen somre på setra lærte unge kvinner ansvar og det å holde orden i eget hushold. Husholdet på garden hvilte tungt på produksjonen fra seterperioden, og budeia forvaltet store verdier (Reinton 1955, 1969, Skjelbred 1992). Budeia, og hennes hjelpere, var hovedpersoner gjennom sommeren. Kravene til budeiene var store, og budeiene kunne ofte mye om legemidler og behandlingspraksis av både folk og dyr. Når setersesongen skulle avsluttes og buføringa hjem til garden foregå, ble budeia gjort stor stas på. Det var oppdekning til festmåltid og flere steder fikk budeia en gave fra husbonden på garden (Reinton 1969). Noen steder fantes egne benevninger på mindre dyktige budeier, eksempelvis på Voss der Myrtveit (1995) skriver om ”daurmålsbudeier” – dette var budeier som ikke var ferdige med fjøsstellet før til middag (”daur”).

Det finnes en rekke beskrivelser av setrene og seterlivet sett fra ”utsida”, i betydning beskrivelser og historier skrevet av tidlige turister eller fjellvandrere, av vitenskapsmenn på oppdagelsesreise i norske fjell, og av malere og diktere som ville hente inspirasjon fra setrene. Disse beskrivelsene varierer etter hvilket ideal for natur og estetikk som rådet til enhver tid, eksempelvis om den som skrev var inspirert av nasjonalromantiske strømninger eller ikke (Daugstad 1999a). Og beskrivelsene er positive såvel som negative. Reinton (1969) gjenga en

tysk beskrivelse av hvordan budeielivet ble sett på i 1843: "Alt dei har å gjera, er å passe kyrne, mjølke og lage smør og ost av mjølka. Tida elles brukar dei til å syngje, more seg og vel så ofte til små kjærleikshistorier. Difor lengtar dei og til den tid dei kan få kome på setra. Det byr då også på ein herleg naturscene, dette seterlivet. Den ville fjellnaturen, den store ro som berre blir broten av bjølleklang og lurilåt, og den sunne og friske seterlufta gjev eit vakkert, venleg og hyggeleg inntrykk. Dei friske blømande andleta og det reine ytre til seterjentene, den gjestvenlege måten dei tek imot ein på, og det lykkelege velnøyete deira får ein til å kjenne seg i ei idyll-verd" (s. 72). Denne tyske skildringen er tydelig inspirert av romantikkens idealer for naturen og livet i naturen.

Andre utenforstående reisende som besøkte setrene hadde ikke riktig samme positive og romantisk-inspirerte historie, for eksempel dansk-norske Christopher Hansteen som beskrev ei seter på Hardangervidda i 1821 slik – først møtet med et seterfølge: "Her møtte jeg en kone førende en kløvhest på hvilken i hver kløv var fastbundet en dyp kurv, fullpakket med høy, og av hver kurv stakk to barnehoder frem. Dette er den eneste måte på hvilken stakkarene kan føres oppad de steile og ujevne fjellstier, hvor et voksent menneske kun med anstrengelse og forsiktighet kan gå. Når foråret kommer, må nemlig moren med barnene, om de enn ikke var mer enn et par måneder gamle, dra til fjellseteren med kreaturene. Imidlertid spares omhyggelig de få gresstrå som vokser hjemme omkring gården, for i det minste å avgi noen hjelp til en tarvelig vinterforing. Dette synes meg å være den traurigste del av fjellbondens liv, at han må oppleve to vintre hvert år. Så snart nemlig sneen er av marken, hvilket her først inntreffer i slutningen av juni måned, drar han opp i den egn hvor endnu alle november måneds ubehagelige ledsagere venter på ham" (Hansteen 1969, s. 54).

Hansteen hadde heller ikke noe fordelaktig å si om melkestellet på setra. Sur melk ble lagret til den omsider ble fraktet i kløv til gårds, i en tilstand som Hansteen ikke fant spiselig. Hansteen beskrev en annen seter på Hardangervidda hvor de tok inn om natten. Fjellstølen hadde en "seterhytte" som ble beskrevet slik: "Den er oppstablet av utilhugne avrundede gråsten uten mellomlagt leir eller jord, således at man på mange steder kan stikke en arm inn gjennom veggen" (op cit, s. 69). Huset var delt i to med fjøs i ene enden og boligdelen i andre. Hansteen mente dette huset var heller "et tilfluktssted for ville dyr enn bopel for mennesker" (op cit, s. 69).

Seterlandskapet er et grenseland. Setra er gardens forlengede arm ut i "villmarka", setra er som ei lita øy av kultur i et omgivende naturlandskap. Og i naturen råder krefter som tusser, småfolk, og ikke minst huldra. Huldra er også en del av seterbruket som en kvinneverden. Huldra er en personifisering av seterlandet som grenseland. Huldra representerer naturen; vill, utemmet, lokkende og farlig, og ved å lokke unge menn ut i fortapelsen eller å lage problemer for budeiene står huldra for sider av naturen som en må takle gjennom setertilværelsen. Den myteomspunnende huldra på setervollen er blant annet et tydelig tema i Asbjørnsen og Moes samlinger av sagn og eventyr på 1800-tallet (Daugstad 1999a, Daugstad og Sæter 2001).

En annen side ved setra som grenseland og som tilholdssted for andre tofotinger enn menneskene er at budeiene måtte ha kunnskap om hvordan de underjordiske kreftene kunne kontrolleres eller tilfredsstilles. Eksempelvis var det viktig å rope hvis en slo ut varmt vann på setervollen for å gi de underjordiske tid til å komme seg unna, eller en slo ut melk på bakken for slik å blidgjøre underjordsfolket (Daugstad 1999a, Skjelbred 1994). Hvis de underjordiske ble stelt godt med kunne budeia belønnes med uvanlig store mengder melk fra kyrne eller til og med ei ekstra "blåku" på lån fra huldra. Hvis underjordsfolket derimot ikke ble tatt hensyn til kunne straffen være at kyr forsvant, at en rekke uhell inntraff, at all melk ble sur etc.

Hvorfor drive seterbruk i dag?

Den viktigste motivasjonen som forklarer fortsatt seterdrift i Norge idag er det gamle båndet mellom seter og gard – uten seter, ingen gard. Dette er en sannhet som fremdeles holder stikk i de områder av landet der gardsbruka er relativt små og med begrenset fôrproduksjonsevne på innmark, men hvor det finnes beiter tilgjengelig i skogs- og fjellområdene. En annen sterk forklarende faktor har med tradisjon å gjøre – å være seterbruker er en viktig del av identiteten til bonden, og også noe en ser som viktig for bygdas identitet. Dermed opprettholdes seterbruket både for en selv men også ut fra en følelse av plikt på vegne av et større fellesskap. Den tredje motiverende faktoren har med livskvalitet, rekreasjon og velvære å gjøre. Setersesongen betyr fremdeles et avbrekk fra årssyklusen på garden, det er godt for både folk og dyr med et skifte (Daugstad 2006a, Daugstad 2006b, Norsk senter for seterkultur 1999).

Daugstad og Villa (2001a, 2001b) har gjort en studie av menn og kvinner som driver aktiv seterdrift med noen slags form for turistrettet produksjon innbakt (salg av smør og ost, eller tilbud og opplevelser, overnatting etc på setra). Motivasjonen bak å drive setra og samtidig utvikle nye turistrettede aktiviteter bunnar i ønske om ekstra inntekt, interesse for å utvikle næringa, ønske om et yrke hvor en har kontakt med folk direkte, eller en mer ideologisk overbevisning om at det er viktig å føre tradisjoner videre og holde liv i seterbruket. Studien viser ingen systematisk forskjell mellom menn og kvinner i retning motivasjon eller måte å drive setra på. Variasjonen som finnes har mer å gjøre med personlig motivasjon (inntekt, egeninteresse faglig etc) eller også en kollektiv orientering – betydningen av å drive setra på vegne av kommende generasjoner eller som noe som er viktig for sambygdingene.

Noen menn tar fatt på seterbruk alene, det er riktig å si at disse skiller seg ut i antall (er få) og også i forhold til hva man tradisjonelt forventer. Dette er menn som har hatt spesiell interesse for seterbruk og seterliv i lang tid, og som har gått hardt inn for å få seg både gard og seter og videre lære seg ysting etter gamle metoder og oppskrifter (Daugstad og Villa 2001a, Daugstad og Villa 2001b).

Seterbrukere = menn og kvinner

Er det slik at kvinner står for noe vesensforskjellig i norske setertradisjoner som følger kvinner som biologisk kjønn og som menn dermed ikke kan bidra med? Det som kan slås fast er at kvinner står for noe eget i seterbruket fordi de har sine erfaringer fra det praktiske liv i et system hvor en kjønnets arbeidsdeling har gjort seterbruk til kvinners ansvarsområde. Det kan heller ikke regnes for usannsynlig at seterbruk kan være innenfor kvinners interessefelt og en del som fremmes av kvinners sosiale nettverk og sosiale omgang. Men at dette ensidig kan knyttes til biologisk kjønn kan vanskelig dokumenteres. Daugstad og Villa (2001ab) har gjort en gjennomgang av det som presenteres som ”det kvinnelige prinsipp” i forvaltning av naturen. Spesielt med referanse til land i den tredje verden har det blitt hevdet at kvinner representerer et annet forvaltningssyn enn menn. I dette ligger at menn er opptatt av kortsiktig økonomisk profitt, kapitalisme og en fragmentarisk tilnærming til ressurser, mens kvinnene representerer et omsorgs- og innlevelsesperspektiv i forhold til naturen. Dette er karakterisert av vektlegging av omsorg, fellesskap, solidaritet, langsiktighet, tradisjoner og opprinnelighet, lokal kunnskap og lokale behov (se Daugstad og Villa 2001a for en oversikt). Daugstad og

Villa sin studie av kvinner og menn som er aktive seterbrukere viser at det ikke går an å tilskrive forskjeller i holdninger eller praksiser til biologisk kjønn. De verdiene som tillegges ”det kvinnelige prinsipp” er tids- og stedsbasert og knyttet til praksisen aktiv seterdrift. Verdiene som kan tillegges et kvinnelig prinsipp finnes i Daugstad og Villa sin studie like mye hos menn som hos kvinner, selv om en selvsagt også finner tradisjonelle kjønnsforskjeller som når mennene sier at de sitter igjen med ”mye arbeid for lite penger” – altså en økonomisk orientering (Daugstad og Villa 2001b). Eksempel på ytterpunktene i form av kvinnelige og mannlige seterbrukere som ikke underbygger at et kvinnelig prinsipp følger det biologiske kjønn er følgende to sitater: ”Innredning finnes jeg ikke interessert i. Sånne ting er jeg ikke flink til, altså. .. Så atmosfære...det får de lage sjøl. Det hender at du har 35-40 stykker inne i seterstua, og da er det veldig greit å ikke ha noen ting som du er redd for”. (kvinne) (op cit, s. 62). En mannlige seterbruker formidler en litt annen innstilling: ”Jeg ser slike verdier i gamle fjøs og bygninger, jeg har en merkelig følelse for alt som er gammelt. ...Å komme inn i gangen og se hvordan vi bor og snuse inn seterlufta – det er noe ekstra. Jeg har gamle møbler, gamle senger, surmelk stående, traue med pultost til modning – det er en opplevelse for folk å se det. Det skaper en atmosfære. ... Jeg har tatt vare på gamle ting, kaffekopper osv. både på garden og på setra. Jeg er veldig nøye med det. Det har ligget i meg hele tida og det koster ingenting. Jeg har det med fra jeg var liten. Jeg har samlet ystegryter, malmpanner, omner.” (op cit, s. 63).

Selv om det å drive aktivt seterbruk, enten med eller uten foredling, turisme etc, vanskelig kan sies å følge naturgitte lover som skiller på kvinnelig og mannlige næringsutøver, så er det imidlertid en kjennsgjering at ut fra en kjønned arbeidsdeling i seterbruket så innehar menn og kvinner ulike kunnskaper. Særlig er det mange eldre kvinner som besitter en kroppslig eller ”håndlig” kunnskap om foredling, dyrestell og bruk av naturen som ikke er formalisert og nedtegnet, men som er viktig å ta med inn i framtida. Å lykkes med en ost krever spesialkunnskap – eksempelvis er det måten osten blir klappa på og formet til som avgjør suksess eller ikke (Daugstad og Sæter 2001). Det er dette en mannlige seterbruker ved Elverum uttrykker – han brukte lang tid på å lære ysting av ei eldre budeie, nå gjør han det selv. ”På et seminar på Tynset sa eg at det er mennene som tek vare på norsk seterbruk, det er karar som reddar gamle setertradisjonar. Det skapte røre blant trauste bondekoner! Mange synes det er rart at eg som er mann driv seter. Kva er så rart med det? Eg og gamlebudeia tenkte likt. Det handlar om å bruke ressursane riktig” (Daugstad og Sæter 2001, s. 44).

Det er dette med ”å bruke ressursane riktig” som spiller på det tidligere omtalte kvinnelige forvaltningsprinsipp. Og studiene av seterbrukerne viser at det er et prinsipp som både kvinner og menn innehar. Det samme kan en finne i Bjørkhaug (2006) sin studie av mannlige og kvinnelige bønder innen det som kan kalles konvensjonelt jordbruk og økologisk jordbruk. Gjennom å sammenligne hvordan et utvalg både mannlige og kvinnelige bønder innenfor konvensjonelt og økologisk jordbruk forholder seg til utsagn om miljø og ressursforvaltning, slår Bjørkhaug fast at det ikke er grunnlag for å si at kvinnelige bønder generelt er mer miljøvennlige og nærmere et ”kvinnelig forvaltningsprinsipp” enn menn. Det er imidlertid et visst skille mellom konvensjonelle og økologiske bønder i den retning, noe som forklares med at prinsippene for økologisk landbruk og det som legges i det kvinnelige prinsipp er mye det samme. Bjørkhaug viser til et mangfold av holdninger med hensyn til miljøbevissthet, men plasserer likevel kvinnelige økologiske bønder er på den ene yttersiden av skalaen og mannlige konvensjonelle bønder er det andre ytterpunktet. Men mellom disse ytterpunktene er det en stor variasjon av innstillinger, holdninger og praksiser hvor både menn og kvinner har ulik grad av det som kalles det kvinnelige prinsipp. Altså dokumenteres en variasjon som også inkluderer det en skulle forvente å finne ut fra et kvinnelig prinsipp: miljøbevisste kvinnelige økobønder og mindre miljøbevisste mannlige konvensjonelle bønder.

Hvis en tar forskningsdokumentasjon som utgangspunkt kan framtidens seterbruk vanskelig forsvares å være forbeholdt kvinner fordi de som kvinner i betydning biologisk kjønn er bedre egnet til å forvalte de ressurser og verdier seterbruket hviler på. Framtidens seterbruk må ønske velkommen alle seterbrukere, både menn og kvinner, unge og gamle, nye og erfarne. Men samtidig må en ha respekt for den kunnskap, de erfaringer og de synsmåter begge kjønn representerer ut fra det som har vært den tradisjonelle arbeidsdelingen i seterbruket.

Referanser

Albrethsen, S. E. 1991: Saeters in the Norse Eastern Settlement of Østerbygden in Southwest Greenland. *Acta Borealia*, 1-1991, pp 15-28.

Albrethsen, S. E. & C. Keller 1986: The use of the saeter in medieval Norse farming in Greenland. *Arctic Anthropology*, Vol 23, No 1&2, pp 91-107.

Almås, R. 1983: Maskulint og feminint på landsbygda idag. Notat Bygdeforskning, N 3-1983, Trondheim.

Berg, K. 2002: Ost från fäbodarna. En studie om osttilverkingen i Jämtland och Härjedalen. Fäbodriket, Jordbruksfonden, Länsstyrelsen Jämtlands län og Jamtli museum, Østersund/Hede.

Berggren, B. 1982: Det tradisjonelle Bygde-Norge og arbeidsdeling mellom kvinner og menn under 1800-tallets kulturskifte. *Dugnad* Vol. 8, 2-3, s 87-106.

Bjørkhaug, H. 2006: Is There a Female Principle in Organic Farming? An Interpretation of Data for Norway. In: Holt & Reed (eds) *Sociological Perspectives of Organic Agriculture: from Pioneer to Policy*. CABI, Oxfordshire/Cambridge, pp 195-209.

Brandth, B. 1993a: Kvinner er ikke lenger hva de var. Kvinnebønder, teknologi og konstruksjon av kjønn. I: Brandth og Verstad (red) *Kvinneliv i landbruket*. Landbruksforlaget, Oslo, s 197-223.

Brandth, B. 1993b: Norsk forskning om kvinner i landbruket. Norsk senter for bygdeforskning, F-5/92.

Brandth, B. 2002: Gender identity in European Family Farming, *Sociologia Ruralis*, Vol 42, No 3, pp 181-200.

Brandth, B. og M. Haugen 1993: "Nye" kvinner, gamle forskjeller. I: Brandth og Verstad (red) *Kvinneliv i landbruket*. Landbruksforlaget, Oslo s. 107-130.

Cabouret, M. 1994: Noen betraktninger om slått, fôring av buskap og kvinnearbeid i norsk seterbruk. *Historisk Tidsskrift* 1/1994, s 49-53.

Daugstad, K. 1999a: Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet. Dr-avhandling i geografi, NTNU, Norsk senter for bygdeforskning, R-16/99, Trondheim.

Daugstad, K. 1999b: Women's landscape viewed by men. Images of the Norwegian summer mountain farm landscape. Centre for Rural Research, P-11/99.

Daugstad, K. 2005: Mjølkeseterbruket i Møre og Romsdal. I: Romsdal Sogelag Årsskrift 2005, 69. årgang, Molde, s 135-146.

Daugstad, K. 2006a: Det viktige seterbruket. I: Frøstrup og Vigerstøl (red) *Forollhogna. Natur – kultur – historie*. Friluftsførlaget, Arendal, s. 244-277.

Daugstad, K. 2006b: Mountain farming in the community of Budalen in Norway; an analysis of the main actors for future development. In: *The Rural Citizen: Governance, Culture and Wellbeing in the 21st Century*. Compilation, University of Plymouth, (elektronisk versjon, ikke sidenummerert).

Daugstad, K. og S. Sæter 2001: *Seterliv*. Det norske samlaget, Oslo.

Daugstad, K. og M. Villa 2001a: Kvinnelige prinsipper – også for menn? Om kvinner, næringsutøvelse og ressursforvaltning. Norsk senter for bygdeforskning R1/01. Trondheim.

Daugstad, K. og M. Villa 2001b: Når mannen driver setra på kvinnens vis. I: Magnussen (red) Forvaltning, konflikter og virkemidler. Delrapport 4 fra forskningsprogrammet Bruk og forvaltning av utmark, Norges Forskningsråd, Oslo, s. 59-66.

Davies, E. 1941: The patterns of transhumance in Europe. *Geography: Journal of the Geographical Association*, Sheffield, pp 155-168.

Erixon, S. 1956: Betesvandringar och flyttsystem. *Folk-Liv* 1955-56, Vol XIX-XX, Stockholm, s. 39-55.

Hansteen, C. 1969 [1859]: Til fots i Bergen anno 1821 – av Christopher Hansteens erindringer. Med introduksjon av Johannes Mathias Hansteen. H. Aschehoug & Co., Oslo.

Hastrup, K. 1989: Saeters in Iceland 900-1600. *Acta Borealia* 1-1989, pp 72-85.

Ivanovas, S. 2000: Where Zeus became a man with Cretan shepherds. Efstathiadis Group S.A., Athen.

Montelius, S. 1982: Fäbodväsendet i övre Dalarna. Institutet för Folklivsforskning. Stockholm.

Myrtveit, S. E. 1995: Stølslandskapet. Eit kulturlandskap i endring. Hovudoppgave i geografi, Universitetet i Bergen.

Norsk senter for seterkultur, 1999: Møtebok 31.01.99, Sak nr 3: Medlemsregistreringa.

Nyman, Å. 1993: Research into the Swedish Shieling System. In: Cheape (eds) Tools and Traditions. Studies in European Ethnology Presented to Alexander Fenton. National Museum of Scotland, Edinburgh, pp 107-114.

Perotto, F. 2005: Seterbruk i Nord-Italia. Tankar rundt tradisjon og fornying, krav, teknisk utvikling, kulturelle og økologiske sammenhengar. *Seterbrukaren* nr 4/2005, s. 6-7.

Reinton, L. 1955: *Sæterbruken i Noreg. Bind 1 Sætertypar og driftsformer*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.

Reinton, L. 1969: *Til seters. Norsk seterbruk og seterstell*. Det norske samlaget, Oslo.

Skjelbred, A. H. B. 1992: Milk and milk products in a woman's world. In: Lysgaht (eds) Milk and milk products. From Medieval to Modern Times. Canongate Academic, Dublin and Edinburgh, pp198-207.